

A KERETELMÉLETEK ALKALMAZÁSA A SZAKMAI DISKURZUS KUTATÁSÁBAN

USING FRAME THEORIES IN THE RESEARCH OF PROFESSIONAL DISCOURSE

JAKUSNÉ HARNOS ÉVA¹

A műfajkutatás a szaknyelvi szövegek és a szakmai beszédesemények különféle megközelítési módjait teszi lehetővé: pragmatikai, diskurzuselemzési, szociolingvisztikai és etnometodológiai perspektívákat. A szaknyelv rétegződése meghatározható az interakciós és a kognitív diskurzuseretek segítségével. Ez új megvilágításba helyezi a szervezeti vagy intézményes kommunikációt és lehetővé teszi az információcsere bonyolult területeinek feltérképezését. A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a keretelméletek segítenek a szaknyelv rétegeinek, a tipikus műfajoknak, valamint a szervezeti felépítésnek az egymáshoz rendelésében. Feltételezi, hogy a műfajelemzés ismert módszerei és a keretelméletek egybe foglalhatók. Ez a látásmód annak jobb megértését is elősegíti a kívülállók számára, hogyan támogatja a kommunikációt a közös háttértudás egy nagy, sokrétű szervezetben, amely a laikus számára nem átlátható.

Kulcsszavak: diskurzuseretek, transzformációs keretek, műfajelemzés, katonai szaknyelv, szaknyelvi rétegződés

Genre analysis involves various approaches to special language texts and speech events such as pragmatic, discourse analytical, sociolinguistic and ethnomethodological perspectives. The stratification of Language for Specific Purposes can be defined with the help of cognitive frames and interactional frames. It offers a new perspective on institutional and organisational communication and allows the mapping of complex areas of specialised information exchange. The author tries to prove that frame theories help with matching the layers of special language, as well as their most typical genres of text to the structure of an organisation. The author assumes that the known methods of genre analysis and frame theories can be integrated. This approach also offers a better understanding to non-experts of how shared background knowledge supports communication in an extensive, multi-layered structure which is not transparent to an outsider.

Keywords: discourse frames, transformational frames, genre analysis, military special language, stratification of a special language

¹ JAKUSNÉ DR HARNOS ÉVA
nyelvtanár
Nemzeti Közszerológati Egyetem
Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar
Idegen Nyelvi és Szaknyelvi Központ
1083 Budapest, Ludovika tér 2.
jakusne.harnos.eva@uni-nke.hu

BEVEZETÉS

A szaknyelvek oktatása szükségessé teszi a szakmai diskurzusban megjelenő írott szövegeknek és beszédeseményeknek a műfajelemzést is magában foglaló kutatását. A szaknyelvi terminológiával, a szaknyelvek kutatásával, a szakfordítás kérdéseivel kapcsolatban Magyarországon a SZOKOE és a MANYE rendszeresen közöl publikációkat. A szaknyelvoktatás és a szaknyelvi fordítás szempontjairól átfogó képet nyújt még a DOBOS Csilla által szerkesztett *Szaknyelvi kommunikáció* című tanulmánykötet (2010). A tudásmintákkal és a szemantikai keretekkel, részben a szaknyelvi terminológia kutatásával összefüggő eredményeket és elemzést találhatunk KOVÁCS László *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban* című munkájában (2013). A szakmai nyelvhasználatot a szervezeti kommunikáció oldaláról mutatja be például BODNÁR Ildikó *A vállalati kommunikáció tipikus nyelvi és stilisztikai formái* (2012), valamint DOBOS Csilla *A pletyka szerepe a belső vállalati kommunikációban* című tanulmánya (2012). Az említett források a jogi, az orvosi, a műszaki, a gazdasági és a pénzügyi, valamint a turisztikai ágazatok szakmai diskurzusának leírására és az eredményeknek az oktatásban vagy a fordításban való hasznosítására összpontosítanak. Azonban nem készült még átfogó rendszerezés a katonai szaknyelvről, pedig a szakterület fontossága és az oktatási igények ezt indokolnák.

Az említett publikációk alátámasztják, hogy az igények felmérése és a tananyag megtervezése során a nyelvtanár nemcsak a nyelvhasználatnak a megcélzott szakterületre jellemző tudást kifejező formáit azonosítja, hanem az intézményi, a szervezeti kommunikációban megszilárdult formákat is. Bonyolult felépítésű szervezet esetén, amilyen például a Magyar Honvédség, felmerül a kérdés: mennyit kell a szaknyelvet oktató tanárnak megértenie a szakterületen dolgozók szakmai tudásából ahhoz, hogy gyakorlatias tananyagot tervezhessen? A nyelvtanár kívülálló, akinek a katonai szakterület, sőt talán még a szerteágazó szervezeti felépítés is átláthatatlan, ezért a nyelvi rendszer felől közelíti meg a problémát; a katonáknak pedig a meghatározott idejű tanfolyamok miatt nincs ideje arra, hogy megismerjék az idegen nyelv teljes tárházát, majd eldöntsék, mi hasznos belőle a szakterületükön. A kérdés így tehető fel a kognitív nyelvészet szemszögéből: egymásra vetíthető-e a kétféle, a nyelvi és a szakmai tudásrendszer annak érdekében, hogy a szaknyelvoktatás során a hallgatók szakmai tudásmintáinak jobban megfelelő nyelvi eszközöket adjunk át, amelyek befogadását segítik a szakmai háttérismereteik?

1. A SZAKMAI DISKURZUS A SZERVEZETI KOMMUNIKÁCIÓ SZEMSZÖGÉBŐL

A nyelvtanár számára csak korlátozottan hozzáférhető a célcsoport szaktudása, ezért első lépésként a szervezeti kommunikáció szempontjából értelmezheti a szakmai közösségekben létrejövő diskurzust. Ebben az összefüggésben a szakmai diskurzus ismétlődő, megszilárdult nyelvi viselkedésformák összessége, amelyek célzott cselekvéssorok részét alkotják. Hasonló nyelvi viselkedésformák hozzák létre és tartják fenn a társadalmat, és ezen belül az azt alkotó kisebb csoportokat (RENKEMA 2004). A szakmai közösségekben belül közősek a célkitűzések, az érték-

rend és az attitűdök, továbbá mindenki feltételezi, hogy a közlések célja az elvégzendő feladatokkal kapcsolatos, ezért pragmatikai értelemben nem szükséges a jelentésnek olyan részletes megtárgyalása és tisztázása, mint az általános nyelvhasználat hétköznapi színterein (ORNA-MONTESINOS 2012). Az így létrejött szövegek tehát szociokognitív jellegűek: a szakterület munkafolyamatairól és azok tényezőiről szólnak, azaz kifejezik a közösség szaktudását. Ugyanakkor ezeket a közleményeket számos, mindenki által ismert helyzeti tényező is szabályozza, ezért a pragmatikai jellemzőiket is figyelembe kell venni.

A kognitív tartalom, a pragmatikai szempontok és a hagyomány összefüggései eredményezik azt a szociokulturális gyakorlatot, amelynek megfelelően a szakmai közösségben kialakultak a jellemző, a helyzethez kötődő nyelvi viselkedésformák, amelyeket műfajként vagy szövegtípusként határozhatunk meg (ibid. 5). Amint szöveg-, diskurzus- és pragmatikakutatók megjegyzik, a szituációs tényezők között a közlési helyzet mellett a prototípus létrehozására való képesség szintén szerepet játszik a kommunikáció pragmatikai tényezőinek azonosításában és a műfajoknak a felismerésében, illetve használatában (BROWN–YULE 1991). Ilyen értelemben a nyelvhasználók folyamatosan összevetik a társadalmi helyzetek és a nyelvi viselkedésformák típusairól meglévő ismereteiket az aktuálisan tapasztalt helyzettel, majd ahhoz igazítják a nyelvi közlést, illetve a konkrét nyelvi közlés alapján többé-kevésbé ki tudják következtetni annak körülményeit.

2. TUDÁSMINTÁK A SZAKMAI DISKURZUSBAN

Szövegtani kutatások, különösen a szöveg koherenciájára vonatkozó kutatások bizonyítják a globális tudásminták létezését és működését (BEAUGRANDE–DRESSLER 2000), más szavakkal a háttértudás használatát (BROWN–YULE 1991), tehát a világról megszerzett általános ismereteink tudássémákba szerveződését. Hasonló sémák bizonyára a szakmai tudás esetében is létrejönnek és működnek. Egy szakmai közösség tagjai valószínűleg rendelkeznek bizonyos mennyiségű közös tudássémával, amely fogalmi rendszerré alakítja és strukturálja a szakterületükre vonatkozó tudást, s egyben nyelviileg gazdaságossá teszi a szakmai diskurzust. A közösség tagjai a tanulmányaik folyamán gyakorolják azoknak a tudássémáknak a létrehozását és felidézését, amelyek egyúttal jelzik a szakmai csoporthoz való tartozást. Emellett a sémák ismerete és használata erősíti a csoport kohézióját, és tekintélyteremtő, mivel kizárja az információcseréből a laikusokat, akik nem képesek kiegészíteni és értelmezni a szakmai kommunikációban gyakran csak részben felidézett tudássémákat.

Az alábbi példa az amerikai haderő egyik Kadét kézikönyvéből származik (2015, 2–6). A kockázatelemzés és kockázatkezelés menetét magyarázza, amely a parancsnok számára az összes vezetési szinten kötelező, mielőtt döntést hoz egy művelet megkezdéséről.

- (1) *In the context of RM, severity is the expected consequences of an event in terms of injury, property damage, or other mission-impairing factors; it is assessed as catastrophic, critical, moderate, or negligible. A risk level is a*

type of score that assesses the odds (probability) of something going wrong and the effect (severity) of the incident when it occurs.

A kockázatkezelés esetén a súlyosság egy esemény várható következményeit jelöli sérülés, az eszközökben esett kár, vagy egyéb, a feladat végrehajtását akadályozó tényező tekintetében; a következmény minősíthető katasztrofálisnak, kritikusnak, mérsékeltnek vagy elhanyagolhatónak. A kockázati szint az a mutató, amely kifejezi valamilyen hiba bekövetkezésének az esélyét (valószínűségét), valamint az eset hatását (súlyosságát), amikor az megtörténik.

(A magyar fordítás és a kiemelés a szerzőtől származik.)

Ezt követően a kézikönyv a súlyossági fokozatokat magyarázza, és a következményekre példákat említ:

(2) Level I Catastrophic

Sample Consequences:

- Complete mission failure or the loss of ability to accomplish a mission.
- **Death or permanent total disability.**
- Loss of major or mission-critical systems or equipment.
- Major property or facility damage.
- Severe environmental damage.
- Unacceptable collateral damage.

Level II Critical

Sample Consequences:

- Significantly degraded mission capability or unit readiness.
- **Permanent partial disability or hospitalization of at least 3 personnel.**
- Extensive major damage to equipment or systems.
- Significant damage to property or the environment.

Első szint: katasztrofális

Példák a következményekre:

- A feladatteljesítés teljes kudarca, vagy a végrehajtás képességének elvesztése;
- **Haláleset, vagy tartós, teljes mozgásképtelenség;**
- a feladatvégrehajtáshoz nélkülözhetetlen fegyverzet vagy felszerelés elvesztése;
- jelentős kár a létesítményekben vagy az eszközökben;
- súlyos környezetkárosítás;
- elfogadhatatlan mértékű járulékos veszteség.

Második szint: kritikus

Példák a következményekre:

- jelentősen csökkent hadrafoghatóság vagy harcképesség;

- **legalább 3 fő tartós, részleges mozgásképtelensége vagy kórházi ápolási igénye;**
- **Kiterjedt, jelentős kár a fegyverzetben vagy a felszerelésben;**
- **Jelentős kár az eszközökben vagy a környezetben.**

(A magyar fordítás és a kiemelés a szerzőtől származik.)

A kockázati súlyosság katasztrofális és kritikus szintje közötti különbség csak ugyanannak a szakmai közösségnek a tagjai számára nyilvánvaló. Ha a rajparancsnok vagy a szakaszparancsnok egy harcfelelő végrehajtása közben rádióon kritikus kockázati szintet jelentve segítséget kér, az egészségügyi személyzet tudja, hogy legalább három sérült ellátására kell felkészülnie.

A hétköznapi kommunikációban működő tudásminták többféle csoportosítása található meg a nyelvészeti szakirodalomban. BEAUGRANDE és DRESSLER szövegnyelvészeti modelljében például keretek, sémák, tervek és forgatókönyvek szerepelnek (2000, 127–128). A keretek az egy fogalomra vonatkozó hétköznapi tudást foglalják magukban; azt tartalmazzák, mely dolgok tartoznak össze elvben, de azt nem, milyen sorrendben történnek vagy említődnek. A sémák olyan események és állapotok sorozatokba rendezett globális mintái, melyeket az időbeli közelség vagy oksági viszonyok kapcsolnak össze. A keretektől eltérően a sémák 'mindig haladvány szerint vannak elrendezve', úgy, hogy hipotéziseket lehet felállítani arra vonatkozóan, mi történik vagy mi kerül említésre legközelebb a szövegvilágban. A tervek események és állapotok globális mintái, amelyek valamely célra irányulnak, míg a forgatókönyvek rögzített tervek, amelyeket igen gyakran azért hívnak elő, hogy konkretizálják a résztvevők szerepeit és a tőlük elvárt cselekvéseket. Tehát ezek a tervektől csak a kialakult rutinban különböznek.

A tudásminták közül a keretek átfogó megközelítésre adnak lehetőséget. Egyes vélemények szerint bár a sémák alkalmazhatók az összes fogalmi struktúra fölérendelt fogalmaként, a keretekkel azonos alkotóelemeik vannak, ugyanakkor a keretek minden lényeges tulajdonságukban hasonlóságot mutatnak a többi, nem konkrét sémafajtaival (ZIEM 2014, 220). A keretek mint jelentésszervező egységek azért is alkalmasak lehetnek a szaknyelvi feladatok kialakítására, mert nem kell tartalmazniuk a cselekvések és eljárások egymásutánosságát, tehát nem igénylik a nyelvtanártól a mélyebb szakmai ismereteket. Másrészt egy kereten belül megjelenhetnek és működésbe léphetnek beágyazott keretek, amelyek tudatosíthatják a hallgatókban, illetve a szaknyelvet oktató tanárban a szakterületek közötti kölcsönös összefonódásokat. A keretek ismerete lehetővé teszi a hallgató számára a szakmai diskurzusban, s ezáltal a szakmai munkában való részvételt.

Összefoglalva: ebben a tanulmányban a séma fogalmát a legszélesebb értelemben, a tudásminták gyűjtőfogalmaként használom, a keret fogalmát pedig olyan, jelentés szempontjából összefüggő fogalmi struktúraként, amely a közlés folyamán előhívható, és ha működésbe lép, alkalmas események és szerepek felidézésére. A keret megfelelő kutatási szempont lehet a nyelvtanár számára, aki legjobb eset-

ben is csak hétköznapi tudással rendelkeznek arról a szakterületről, amelyhez tananyagot kell kialakítani. A keret fogalmának ez az értelmezése a szemantikai keretek elméletéhez áll közel, azonban a szakmai diskurzus kutatásában más típusú keretek áttekintése is elkerülhetetlennek bizonyulhat.

3. A KERETEK FAJTÁI

A nyelvészeti szakirodalom rámutat, hogy a közlést és a közlemény befogadását elősegítő tudásminták, illetve a közös háttértudás gondolata több forrásból származik: ezek között említik Bartlettnek az emlékezet működésére vonatkozó kutatási eredményeit, Fillmore esetenyelvtanát és kognitív jeleneit, továbbá Schank és Abelson séma- és forgatókönyv elméletét (PALTRIDGE 1997, 49–50; ZIEM–SCHWERIN 2014, 219–220). A pszichológiai és a nyelvészeti megközelítés eltérései magyarázhatják a terminológiai és fogalmi sokszínűséget, amely a tudásmintákkal kapcsolatban a nyelvészeti szakirodalomban megfigyelhető. Paltridge megállapítja, hogy Fillmore esetenyelvtana a nyelvnek mind a társadalmi, mind a helyzethez kötött funkcióit figyelembe veszi a kognitív, illetve fogalmi működése mellett. Ennek megfelelően megkülönböztethetünk interakciós és kognitív kereteket, amelyek nem elkülönülve, hanem állandó kölcsönhatásban működnek a közlési helyzetekben.

Az interakciós keretekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy részben az etnometodológiából eredeztethetőek, azaz Dell Hymes SPEAKING modelljéből, amely a beszédesemények alkotóelemeit foglalja magában. Ezek a következők: a beszédhelyzet elrendezése (Setting) és színhelye (Scene), a beszédesemény résztvevői (Participants), a céljai vagy kimenetelei (Ends), a cselekvés sorrendje (Act sequence), a közlés kulcsa, modalitása (Key), a közlés csatornája és a beszédformák (Instrumentalities), az interakciós és értelmezési normák (Norms of interaction and interpretation), végül a műfaj (Genre). A modell láthatóan elsősorban a beszéd, azaz a szóbeli kommunikáció jellegzetességeire épít, bár Hymes magyarázataiból kitűnik, hogy a beszéd fogalmát diskurzus, vagyis „társadalmi kontextusba helyezett közlés” értelemben használja, amely mind az írott, mind a szóbeli közlést magában foglalja (HYMES 1997, 482–490). A SPEAKING modell lényegében a beszédesemény sémáját adja meg.

A kognitív keretek vagy fogalmi keretek olyan, konkrét közlési helyzetekhez kapcsolódó szemantikai tartományok, amelyek magukban foglalhatnak bizonyos, konkrét szerepeket is tartalmazó forgatókönyveket. Mivel a tudásminták közötti határvonalak eleve ziláltak, vagy legalább rugalmasak, a szakmai diskurzus kutatására és szaknyelvi tananyag fejlesztésére a kognitív nyelvészeti szemléletű diskurzuskeret fogalma látszik a legalkalmasabbnak. Annál is inkább, mert figyelembe veszi a közlés kontextusát, a közléshez kapcsolódó eseményt, valamint az interakcióban részt vevő szereplőket. Azaz magában foglalja a forgatókönyveket és a szerepeket. A kognitív keretek a legfontosabb lexikai egységeket is tartalmazzák, amelyek önmagukban is előhívják és működésbe léptetnek konkrét kereteket, amelyek konkrét eseményekhez kapcsolódnak. Ebben az értelemben a kontextus három lényeges tényezőből áll: a való világ megismert helyzeteiből, az ismert társszöve-

gekből, továbbá az érzékelt fizikai környezetből (PALTRIDGE 1997, 52; BROWN–YULE 1983). Ezek összjátékának eredményeképpen a kommunikáció résztvevői folyamatosan összevetik a hasonló helyzetekről az emlékezetükben tárolt információkat, a szövegekörnyezetből nyert információkat, valamint az általuk érzékelt konkrét helyzetet.

Titus Ensink egy harmadik keretfajtaát azonosít, mely az interakciós keret altípusa: a transzformációs keret (ENSINK 2003, 66–68). Ennek létezését szociolingvisztikai kutatásokkal támasztja alá, Goffman társalgási keretelméletére utalva, amely a közlés értelmezésének szociológiai és kulturális antropológiai magyarázatán alapul (GOFFMAN 1974). Ensink hangsúlyozza, hogy a keretek által keltett elvárásoknak nemcsak kognitív, hanem interakciós vonatkozásaik is vannak, és leírja azokat a váltásokat, amelyek a kommunikációban következnek be az eredeti interakciós keretek módosulásának hatására. Véleménye szerint ilyenkor transzformációs keretet alkalmazunk, amely Goffman után elnevezve lehet kulcs (key), amely egy másik keretet tartalmaz, például ilyen a próba, vagy az álom; és lehet megtévesztés (fabrication), például csalás, szélhámos trükk, vagy titkolt kísérlet. A kulcs típusnak megfelelő transzformációs keretek felbukkannak a katonai szakmai diskurzusban is: például a hadgyakorlatok és szimulációk lényegében elképzelt harci helyzetek és hadműveletek elpróbálását jelentik. Egy hadicsel esetében a megtévesztés transzformációs kerete szintén előfordulhat.

Az alábbi példa, amely a fentiekhez hasonlóan a Kadét kézikönyvből származik, a katonai szakmai diskurzusban megjelenő beágyazott kereteket illusztrálja. Egy helyiségnak az ellenségtől való megtisztítását írja le.

(3) TASK STEPS AND PERFORMANCE MEASURES

1. *The unit leader occupies a position to best control the security and clearing teams.*
 - a. *The unit leader directs a clearing team to secure corridors or hallways outside the room with **appropriate firepower**.*
 - b. *The clearing team leader (normally the number two Soldier) takes a position to best control the clearing team outside the room.*
 - c. *The unit leader gives the signal to clear the room.*

A FELADAT LÉPÉSEI ÉS A VÉGREHAJTÁSI INTÉZKEDÉSEK

1. *A különítmény vezetője olyan helyzetet foglal el, ami lehetővé teszi a biztonsági különítmény és a cselekményt végrehajtó különítmény lehető legjobb irányítását.*
 - a. *A különítmény vezetője utasítja a csoportot, hogy **megfelelő tüzérrővel** biztosítsák a helyiségen kívül a folyosókat és átjárókat.*
 - b. *A cselekményt végrehajtó csoport vezetője (rendszerint a kettes számú katoná) olyan helyzetet foglal el a helyiségen kívül, amelyből a lehető legjobban tudja irányítani a csoportot.*
 - c. *A különítmény vezetője jelt ad a helyiség megtisztítására.*

(A magyar fordítás és a kiemelés a szerzőtől származik.)

A *megfelelő tűzerő* egy új, beágyazott keretet nyit meg: a szakértők tudják, hogy ebben a szakmai eljárásban definíció szerint megfelelő tűzerő az, amely visszaveri az ellenséget. A *helyiség megtisztítása* keretbe tehát beágyazódik az *ellenség visszaverése* keret, hiszen az ellenáll a támadásnak, ez az utóbbi keret pedig előhívja a *megfelelő tűzerő* keretet. A beágyazódások a következőképpen ábrázolhatók:

(a helyiség megtisztítása [az ellenség visszaverése {megfelelő tűzerő}])

(ENSINK 2003 alapján)

Feltételezhető, hogy a kadétki kiképzési feladatot hajtanak végre, amikor gyakorolják a helyiségnek az ellenségtől való megtisztítását. Ebben az esetben transzformációs keretet alkalmazhatunk, hogy kifejezzük: a harc nem valóságos, csak próba – így a *kiképzés* lesz a fő keret:

(kiképzés [a helyiség megtisztítása {az ellenség visszaverése /megfelelő tűzerő/}])

A beágyazott keretek felismerése azért is hasznosnak bizonyulhat a szaknyelvet oktató tanár számára, mert a segítségükkel el tudja helyezni a cselekvéseket, illetve a szakmai diskurzus egyes példányait a szakmai közösség munkafolyamataiban. Ennek a képességnek a megléte vagy a fejlődése kifejezheti a szakterületekre vonatkozó hétköznapi tudás és a szakmai tudás különbségét. Laikusok és jogi szakértők jogi fogalmait vizsgáló kutatás eredményei szerint a laikusok sokkal kevesebb jogi fogalmat tudtak összekapcsolni, mint a jogi szakértők (LUNDQUIST 2004, 123–147), ami véleményem szerint azt bizonyítja, hogy a szakmai tudás a keretek, a forgatókönyvek, illetve a műfajok beágyazásában, illetve a beágyazódások felismerésében nyilvánul meg.

4. MŰFAJOK ÉS KERETEK

A műfajok a fent említett meghatározás alapján helyezethez kötött nyelvi viselkedésformák. Kutatásuk a szövegtipológia, illetve a műfajelemzés érdeklődési körébe tartozik. Bár eddig nem sikerült általános szövegtipológiát vagy diskurzustipológiát létrehozni, ESSER (2014) átfogó rendszerezést és elemzést nyújt a különféle tipológiai rendszerekről Saussure-tól Van Dijkig.

A műfajelemzés akkor kerül a középpontba a szaknyelvoktatásban, amikor magyarázatot kell találni arra, hogyan ismerik fel a diskurzusközösségben a szövegsémát, és hogyan reprodukálják azt a korábbi tapasztalatoknak megfelelően a hasonló, ismétlődő helyzetekben. Az ilyen megfigyeléseket alátámasztó prototípus-elmélet alapján egy szöveg sémája önmaga is keretté válhat, amelyet aztán ki lehet aknázni a kommunikáció elősegítése érdekében. A műfajok a diskurzusközösségben a kommunikációhoz szükséges tudást reprezentálják, ezért nemcsak reagálnak a társadalmi kontextusra, hanem alakítják is azt. A műfajok tehát interakciós kereteknek is tekinthetők. Ugyanakkor a műfajok szövegsémaként hasonlóságot mu-

tatnak a kognitív keretekkel abban az értelemben, hogy a szövegkoherenciával kapcsolatos elvárásokat hoznak létre a befogadóban, amelyek kiaknázhatóak a kommunikáció hatékonyságának növelésére.

A műfajok felismerése ösztönös; a szövegtípusok vagy a műfajok meghatározásának nincsenek egyértelműen megállapított szempontjai, csak jellegzetességei, amelyeket a nyelvhasználók hasonló kontextusban felismernek és utánoznak. A műfajok maguk is zilált körvonalú keretek (PALTRIDGE 1997, 62), amelyek elősegítik a szövegek létrehozását és értelmezését. Egyes elemzők szerint a műfajkutatásban a szöveg szerkezetét kell a középpontba állítani, másoknak az a véleménye, hogy az intertextualitás és a közlési helyzet a meghatározó. A szakmai diskurzusban a műfaj értelmezhető az interakciós keret részeként, vagy — különösen a beszédesemények esetében — interakciós keretként. A műfajok egyes példányai, az írott szövegek vagy a beszédesemények a konkrét diskurzusközösség tevékenységében vagy munkafolyamataiban elhelyezve interakciós keretként szabályozzák és segítik a közlést.

Végül megjegyzendő, hogy a beszédesemények, a diskurzuskeretek és a műfajok közötti határvonalak elmosódnak. A beszédeseményeket néha azonosítják a diskurzuskeretekkel, ráadásul a műfajok maguk is tekinthetők interakciós kereteknek. A beágyazott keretekhez hasonlóan előfordulhatnak beágyazott műfajok az összetett műfajokon belül, főleg az erősen konvencionalizálódott eseménysorokban, például egy templomi szertartáson belül, vagy a honvédelem szakmai köreiben egy törzsértekezleten belül. A beágyazott keretek és műfajok egész láncolatot indíthatnak el újabbak megnyitásával.

5. MŰFAJOK, KERETEK ÉS SZAKMAI DISKURZUS A KATONAI SZAKNYELVBEN

A műfajok és az interakciós keretek ösztönös felismerése mellett a katonai szakmai diskurzusban szerencsére szigorú szabályok írják elő az események és a dokumentumok sémáit. Ez lehetőséget nyújt a szakmai diskurzus jellemzőinek nyílt források felhasználásával való kutatására. A haderőben a szolgálati vagy vezetési szintek meghatározó tényezők a szakmai diskurzusban, mert ezek szabják meg a szervezeti kommunikáció interakciós kereteit. A négy vezetési szint, amelyeket gyakran a hadviselés négy szintjeként említenek, a politikai, a stratégiai, a hadműveleti és a harcászati szint. A szakmai kommunikáció más szervezetekhez hasonlóan vertikálisan és horizontálisan történik. Ha a szaknyelv rétegeit a vezetési szintekhez rendelve megállapítjuk, az interakciós keretek is leírhatóak (például a tipikus dokumentumok és beszédesemények sémái, amelyeket minden szinten használnak), s ennek eredményeképpen a kognitív keretek szintén felidézhetők, amennyiben nyílt forrásokból információ áll rendelkezésre.

A vezetési szintekhez bizonyos szervezeti egységek rendelhetők, amelyek tevékenységi köre behatárolható. Ez segít a szakmai diskurzus rétegeinek és jellegzetességeinek leírásában. A katonai szaknyelv szolgálati szintekhez kapcsolódó belső rétegződését az alábbi táblázat foglalja össze.

1. táblázat

A katonai szaknyelv rétegződése a négy vezetési szinthez rendelve

Vezetési szintek példákkal	Szakmai felelősségi területek példákkal
1. Politikai (Honvédelmi Minisztérium és szervezetei, NATO törzsek)	Biztonságpolitika, szövetségi rendszerek, védelmi tervezés, nemzetbiztonsági stratégia
2. Stratégiai (Összhaderőnemi Parancsnokság, Honvéd Vezérkar)	Katonai doktrína, haderőstruktúra, védelmi fejlesztések, beszerzések
3. Hadműveleti (hadtest, hadosztály, dandár)	Haderőnemi és fegyvernemi doktrínák, katonai kiképzés és oktatás, hadműveleti tervezés (alakulatok), hadgyakorlatok
4. Harcászati (ezred, zászlóalj, század, szakasz, raj)	Katonai kiképzés és oktatás, harcászati műveletek tervezése (alakulatok), hadgyakorlatok

A haderő bürokratikus működésének köszönhetően, ami a diskurzuselemzés szempontjából valójában az interakciós keretek szigorú szabályozását jelenti, ezeknek a kereteknek a részletes leírása a kézikönyvekben és a szabályzatokban megtalálható. Mind a beszédesemények, mind az írott dokumentumok esetében rendelkezésre állnak nyílt források, amelyek felhasználásával gyakorlatias, az interakciós keretek felidézésére és gyakoroltatására, továbbá az együttműködő és problémamegoldó tanulásra épülő szaknyelvi tananyag tervezhető a katonák számára. A haderő esetében a konvencionalizálódott interakciós keretek rendeltetése kettős: egyrészt hozzájárulnak a vezetés hierarchiájának fenntartásához, másrészt a figyelmet a kognitív keretekre irányítják az interakciós keretek helyett, mert a kognitív keretek egyre bonyolultabbá válnak a vezetés magasabb szintjein. Természetesen szakértelem hiányában a nyelvtanár csak korlátozottan ismerheti meg a kognitív kereteket, de a nyílt forrásokban leírt sémák lehetővé teszik, hogy az interaktív keretek segítsenek felidézni a hallgatók szakmai tudását, mivel, amint korábban említettem, a különféle diskurzuseretek egymással összefüggésben működnek.

6. AZ INTERAKCIÓS ÉS A KOGNITÍV KERETEK FELLEMLHETŐ FORRÁSAI A KATONAI SZAKMAI DISKURZUSBAN

Több általánosan használt dokumentum és beszédesemény részletes leírása és magyarázata megtalálható a szabályzatokban és kézikönyvekben. A nyelvtanár ezekből kigyűjtheti vagy elvonatkoztathatja az interakciós és részben a kognitív kereteket az adott műfajok jellemzéséhez. Például ilyen írott dokumentumok többek között a figyelmeztető parancs, a műveleti parancs, a kiegészítő parancs, a jelentés, a

feljegyzés; ilyen beszédesemények a műveleti parancs és a kiegészítő parancs, ha szóban ismertetik őket, továbbá az eligazítás, a jelentés, a törzsértekezlet.

Ismeretes, hogy a szabvány szerinti műveleti parancs a következő hat fő részből áll: Helyzet, Feladat, Végrehajtás, Támogatás, Vezetési rend, Összeköttetés. Mind-egyik összetevő részletes leírást tartalmaz az ellenség helyzetétől és felszerelésétől az időjárási és terepviszonyokon át a kommunikációs utasításokig és az egészségügyi biztosításig. A sémája mind interakciós, mind kognitív keretként működik: ha változik a vezetés elgondolása, akkor kiegészítő parancsot adnak ki, amely nem ismétli meg a teljes eredeti műveleti parancsot, csak azt a részt, amelyet módosítottak. A többi pontnál csak a „változatlan” megjelölés szerepel. Mégis értelmezni tudja a szakmai közösség, mert mindenki ismeri a szerkezetét, és azt, hogy milyen fejezeteket kell tartalmaznia. A kiegészítő parancs például ilyen lehet:

(4) *III. a. The enemy is reinforcing his defensive positions. The timetable for the attack has been moved forward 30 minutes.*

b. No change.

III. a. Az ellenség megerősíti védelmi állásait. A támadás időzítését 30 perccel előre hoztuk.

b. Változatlan.

(A magyar fordítás a szerzőtől származik.)

A kiegészítő parancs mindig a műveleti parancs felépítését követi a könnyebb és gyorsabb megértés érdekében. Érdekesség, hogy a kiegészítő parancs megelőzheti a műveleti parancsot, hogy konkrét utasításokat adjon azoknak a vezetőknek, akiknek nem szükséges a teljes hadműveleti parancsot megismerniük a feladataik teljesítéséhez. (A műveleti parancs igen terjedelmes lehet az alakulat méretétől és a feladat összetettségétől függően.) Természetesen ez a titoktartás céljából is hasznos eljárás. Mindez bizonyítja, hogy a hatékony és gazdaságos kommunikáció érdekében a szakmai közösség minden tagjának ugyanazokat a kereteket kell használnia a diskurzusban.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szaknyelvi kurzusok gyakran csak a kívülállókkal való kommunikációra készítik fel egy szakma képviselőit, akik narratívákban leírják a tevékenységeket, amelyeket a szakterületükön folytatnak. Így a szakmai diskurzus helyett az úgynevezett „puha szakszókincset” gyakorolják, ami a szakmai kommunikáció legalsó szintje. A kurzusok hatékonyságát javítja, ha a tananyag figyelembe veszi a szakmán belüli kommunikáció igényét, és ha a nyelvtanárnak lehetősége nyílik a szakmai diskurzus sémáinak felkutatására és megfigyelésére és a munkafolyamatokban való elhelyezésére. Ha a nyelvtanár alkalmazza a szakmai diskurzusban működő interaktív

kereteket, azok előhívják a szakterületi kognitív kereteket, és a szakmai közösség gyakorlati tevékenységéhez kapcsolják az idegennyelv-tanulást. Így befogadóbbá és együttműködőbbé válnak a hallgatók, ráadásul a szaktudásuk támogatja az idegen nyelvi ismeretek begyakorlását. A diskurzuskereteken alapuló megközelítés hasznos lehet, ha kevés a nyelvtanulásra fordítható idő. A beágyazott keretek leképezik a szervezeti felépítést és működést, így lehetővé teszik a rövidebb és célzottabb kurzusok tervezését, vagy váratlanul felmerülő tanulási igények kielégítését konkrét célcsoportok esetében, bonyolult szervezeteken belül.

A haderő számára tervezhető szaknyelvi kurzusok a szervezeti felépítésen és a katonai szaknyelv belső rétegződésén alapulhatnak, és magukban foglalhatják a hadviselés négy vezetési szintjéből kiinduló kommunikációt, valamint az azonos vezetési szinten a csapatok és fegyvernemek közötti kommunikációt; ide tartozik a szervezeten kívülre, a civilek felé irányuló közlés is. A célcsoport nyelvtudásának szintjétől függően, legalább B2 szintről indulva, a kurzusoknak azokon a különféle sémákon kell alapulniuk, amelyeket a szakmai diskurzusban használnak szóbeli, illetve írásbeli közlésben (például: parancsok, jelentések, eligazítások, törzssértekezletek, térképelemzés, diagram- és grafikonelemzés, műholdfelvétel elemzése). Ezeket a gyakorlatban létező szakmai diskurzushoz hasonló szerepjátékokba, szimulációkba, együttműködő és problémamegoldó tanulást lehetővé tevő formákba kell foglalni, hogy felkeltsék a hallgatók érdeklődését és előhívják a hallgatók szakmai tudását. A szakmai diskurzus elemzése az interaktív, a kognitív és a transzformációs keretek azonosításával olyan új, modulrendszerű tananyag kialakításához vezethet, amely a diskurzusközösség tudásának szerkezetét leképezi.

IRODALOM

- [1] BEAUGRANDE, Robert De–DRESSLER, Wolfgang (2002): *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina Kiadó.
- [2] BODNÁR Ildikó (2012): A vállalati kommunikáció tipikus nyelvi és stilisztikai formái. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, VII. évf., 1. szám, 51–64.
- [3] BROWN, Gillian–YULE, George (1991): *Discourse Analysis*. Cambridge University Press.
- [4] DOBOS Csilla (2012): A pletyka szerepe a belső vállalati kommunikációban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, VII. évf., 1. szám, 79–90.
- [5] DOBOS Csilla (szerk.) (2010): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolci Egyetem, Miskolc–Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [6] ENSINK, Titus (2003): Transformational Frames. In: ENSINK, Titus–SAUER, Christoph (eds.): *Framing and Perspectivising in Discourse*. John Benjamins Publishing Company, 63–90.

- [7] ESSER, Jürgen (2014): Taxonomies of Discourse Types. In: SCHNEIDER, Klaus P–BARRON, Anne (eds.): *Pragmatics of Discourse*. De Gruyter Mouton, 443–462.
- [8] GOFFMAN, Erving (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. London, Harper and Row.
- [9] HYMES, Dell (1997): A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba–SÍKLAKI István–TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 458–495.
- [10] KOVÁCS László (2013): *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [11] LUNDQUIST, Lita (2004): From legal knowledge to legal discourse- and back again. In: VIRTANEN, Tuija (ed.): *Approaches to Cognition Through Text and Discourse*. De Gruyter Mouton, 123–147.
- [12] ORNA-MONTESINOS, Concepcion (2012): *Constructing Professional Discourse: A Multiperspective Approach to Domain-Specific Discourses*. Cambridge Scholars Publishing.
- [13] PALTRIDGE, Brian (1997): *Genre, Frames and Writing in Research Settings*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- [14] RENKEMA, Jan (2004): *Introduction to Discourse Studies*. John Benjamins Publishing Company.
- [15] ZIEM, Alexander–SCHWERIN, Catherine (2014): *Frames of Understanding in Text and Discourse*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

NYELVI PÉLDÁK FORRÁSAI

- [16] FM5-0 The Operations Process. March 2010, Headquarters, Department of the Army.
www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/5-0/fm5-0_c1_2011.pdf (Letöltve: 2017. 05. 15.)
- [17] The Operation Order
www.armystudyguide.com/content/army_board_study_guide_topics/training_the_force/the-operation-order-opord.shtml (Letöltve: 2017. 05. 15.)
- [18] Operation, Warning and Fragmentary Orders
www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/accp/in0541/ch1.htm (Letöltve: 2017. 05. 15.)
- [19] U.S. Army Cadet Command Cadet Handbook
www.lsu.edu/hss/milsci/current_cadets/FY15_Handbook_30MAR15v1.pdf (Letöltve: 2017. 01. 11.)